

**Ўзбекистон Республикаси алоқа, ахборотлаштириш ва
телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси
Тошкент ахборот технологиялари университети
Нукус филиали**

**Компютер инжинеринги факултети
Касбий таълими йўналиши
Иқтисодиёт назарияси фанидан**

МУСТАҚИЛ ИШИ

**Мавзу: Бозор ихтисодиетига утиш даври унинг зарурлиги ва
муоммолари.**

Топширди:

**721-12 гуруҳ талабаси
Маркабаева М.**

Қабул қилди:

Закимов А

2014-ЙИЛ

Режа:

Кириш

1. Бозор иктисодиётининг моҳияти ва асосий белгилари.
2. Бозор, унинг вазифалари ва тузилиши.
3. Бозор инфратузилмаси ва унинг ресурслари.
4. Ўзбекистоннинг бозор иктисодиётига утишининг ўзига хос йўли.

Хулоса

Фойдаланган адабиётлар

Кириш

Хозирги замон иктисодиёти бозор иктисодиётидир. Ер юзидаги купгина мамлакатлар ҳар хил даражада ва узига хос хусусиятлар билан ривожланиб бормоқда. Бозор асосида товар пул муносабатлари ётади. Товар пул муносабатлари товар ишлаб чиқариш, товарларни айир бошлаш ва пул муомаласига хос муносабатларнинг яхлитлигидир. Товар ишлаб чиқаришга оид муносабатлар товарни яратишда тиоддий ва жонли меҳнат сарф этилиши, бу сарф харажатлар жамият учун зарурий даражада булиши, товарнинг сифати ва нархининг мувофиқлиги таъминланиши, индивидуал меҳнат сарфлари зарурий даражада булиши, товарлар қиймати меҳнат унумдорлигига тесқари пропорционал тарзда угзгариши қабӣ алоқаларни билдиради. Товар ишлаб чиқарувчилар мустақил равишда, бозорга қараб товарларни яратадилар, бозор талаби қондирилгандагина даромад топадилар. Яратилган товарларни айирбошлаш соҳасидаги муносабатлар сотувчи ва харидор уртасидаги эркин олди сотди муносабатларидир. Турли товар ишлаб чиқарувчилар бозорда айна бир вақтда ҳам сотувчи, ҳам харидор вазифасини уташади.

Бозор алокалари керакли товарлар зарурий милорда ва келишилган нархда айир бошланишини билдиради. Товарлар бевосита эмас, балки пул воситасида аиирбошланади. Пул мухм иктисодий вазифаларни бажаради, унинг нуфузи юкори булади. Товар пул муноса батлари умуминсоний ходиса, улар турли тизимларга хос, уларни бир-бирига боглаб туради. Аммо бу муносабатлар юксак даражада ривож топгандагина бозор иктисодиёти шаклланади. Хозирги дунёда, айникса, Гарб мамлакатларида иктисо диет хасида гап кетганда факат бозор иктисодиёти тушунилади. Хозирги замон назарияларида бозор иктисодиёти деганда ик тисодий хатти харакатларнинг эркин, хустакил равншда юз бериши ва уларнинг бозор механизми оркали бир бирига богланиб мувофиклашули тасарруф килинади. Бозор иктисодиёти куп киррали ва мураккаб иктисодиётдир. Унинг мохиятини аниклаш учун унга хос туб белгиларни яхлитликда олиб караш керак., белгилари шакллаииб улгурган, аралаш икч-исодиётга айлшц-а бозор иктисодиёш шароитида вужудга кслади, бу эса хозирг энг ривожланган мамлакатларда аиик куринади.Бозор иктисодиёти эркин товар—пул муносабатларига асо лантан, иктисодий монополизмни инкор этувчи, ижтимоий мул жалга, ахолини ижтимоий мухофаза килиш йуналишига эга булп ва бошқарилиб (тартиблатиб) турувчи иктисолиётдир. Узига хос мулккий муносабатлари, ижтимоий йуналишлари ва тартибланиб уриш усуллари жихатидан бу тизим капиталистик иктисодицтдан ва тарихда мавжуд булгшт собик социалистик иктисодиётдан фарк килади.Бозор иктисодиётининг куйидаги субъектлари мавжуд;а) иктисодий мустакил мулк эгаси ехуд истеъмолчи булган айрим кишилар ёки гурухлар. Буларга одатда ёлланиб ишловчилар, ер эгалари, капитал сохиблари, ишлаб чикаришц воситаси эгалари киради. Улар тадбиркорлик килмай, уз мулкидан даромад топади ёки ёлланиб ишлайди.б) фирма, корхона, хужаликлар, уларда банд булган тадм! биркорлар. Улар фонда олиш йулида мустакил иш юритадилар, ишлаб чикариш омиллариппи ишга соладилар;в) давлат, аникроги, давлатнипг барча ,ма.хкама —идора ташкилотлари. Улар хам ишлаб чикариш хам истеъмол билан шукулланадилар, бозор ва унда катнашувчилар фаолияти устидан назират киладилар.

Бозор иктисодиёти иштирокчилари узаро алокага киришадилар. Иш кучи, ер, капитал ва бошка восита эгалари уларни корхона, фирмаларга сотади. Улар уз навбатида ишлаб чикариш омилларидап фойдаланиб товар ва хизматлар яратадилар, уларни таклиф этадилар.Бозор иктисодиётининг энг мухм белгиси иктисодий плюрализм хисобланади, яъни мулк шакллари ва хужалик юритшп усулларининг турли умуман булишидир. Турли шаклларидаги мулклар эркин, ёнма-ён, хеч бир чегараланмаган холда ривожланади. Турли мулклар мувозанатда булиб, айрим мулк шаклининг хукмронлигига йул берилмайди. Ишлабчикарувчиёки истеъмолчи уз товарини ёки пулини узи билгамича ишлатади. Бозор штисодиёти эркин булганидан у хар кандай иктисодий монополизмни инкор этади.

Бозор иктисодиётида, шароитида узаро муносабатлар манфатларни кузлаган холда урттатилади. Иш юзасидан булган мунсабатлар (шериклик) эркин шаклланади. Турли ишлаб чиқарувчилар бир - бири билан манфаатли алоқа урнатадилар. Бозорда эса харидор билан сотувчи бир - бирини эркин танлайди. Бозор иктисодиёти мослашувчан иктисодий тизимдир. У шароит узғаришларига дарҳол жавоб беради, нима етишмаса, шунини дарҳол ишлаб чиқаришни таъминлайди. Унинг муҳим бел — гиларидан яна бири инновацияга ойилликдир. У фан-техника янгиликларини дарҳол қабул қилади, янги товарларни, янги технологияни ва ишлаб чиқаришни бошқариш усулларини жорий этишини таъминлайди, чунки бу рақобатда ютқазмаслик, яхши фойда қуриш, обрӯ-эътибор орт-ириш шартини булиб хизматқилади. Бозор иктисодиёти товарлар ва хизматлар тукипчилигини юзага қолтиради, қупчилик товарлардан энг яхшисини танлаб олган холда эҳтиёжни қондириш имконини беради. Аммо бозор иктисодиётини ҳаддан ташқари олқишлаш керак эмас, унга ҳолисона баҳо бериш зарур. Унинг узғига ҳос муаммолари, заиф томонлари ҳам йук эмас. Бозор иктисодиёти миллионлаб ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларнинг фаолияти булганидан унга тарқоклик ва худбинлик (эгоизм) ҳам ҳос. Бозор иктисодиёти ҳам сакраб -сакраб инқилибида ривожланади, иктисодий юксалишлар билан бирга инқироз ва танглик ҳам пайдо бўлади. Бозор иктисодиётининг ҳам, ҳар қандай иктисодиёт қаби уз ривожланиши қонунлари мавжуд. Унга ҳос қонунлар тизимини икки гуруҳга булиш мумкин. а) умумиктисодий, лекин бозор иктисодиётида ҳам амал қилишда давом этган қонунлар; б) фақат бозор иктисодиётининг узига ҳос булган қонунлар. Бозор иктисодиётига ҳос булган туб белгилар секин -аста шаклланиб, пировард натижада яхлит иктисодий тизимни этади. Ривожланган бозор муносабатига билвосита савдо-сотик алоқалари ҳос, чунки бозор ривожланган сари унинг сир-асрорларини билиш, олди-бсрди операцияларини утқазини махсус тайёрғарлик ва маҳоратни талаб қилади. Бу ишни иктисослашган тижорат фирмалари, савдо-сотик агентлари, брокер, маклер ва дилерлар қаби даллоллар уз зиммасига олади. Бозордаги товарлар муомаласи қенг ва тор доирада юз беради. Қенг маънода бозор барча товарлар ва хизматлар муомаласини билдиради, тор маънода у айрим ёки чекланган гуруҳдаги товарларнинг айирбошланиши демақдир. Қенг маънода бозор худудий жихатдан мшқаллий, минтақа, миллий ва жаҳон бозорларидан иборат бўлади. Булар бозор алоқаларининг қулама билан ажралиб туради. Албатта, миллий бозор маҳаллий бозордан, халқаро бозор эса миллий бозордан қенг бўлади. Улар фақат олди-сотди ҳажми жихатидангина эмас, балки субъектларнинг сони ва тарқибини жиҳатидан ҳам фарқ қилади. Бозор уз ривожда икки босқичдан утади.

Биринчиси, тартибсиз бозор босқичи, бу босқичда бозор алоқалари стихияли тарзда урнатилади, ишлаб чиқарувчи учун бозор номаълум бўлади. Стихияли бозорда белгиланган тартиб қоида амал қилмайди. Бундай бозор маданияшмаган, еввойн бозор иктисодиётига ҳос булиб, утмишда мавжуд булган. Аммо унинг айрим қуринишлари ҳозир мавжуд. ҳозирги дехқон

бозори ва чайков бозорлари тартибсиз бозор намунасидир. Иккинчиси бу тартибланадиган бозор боскичидир. Бу шундай бозорки, унга хос булган конунлар кур-курона амал килавермайди, бозор алокалари шу конунларга олдиндан моелаштириб борилади. Бу ерда ноъмалум бозорга ишлаб чикариш юз бермайди. Бозор ва унинг сегментлари (кичик кисмлари) олдиндан тахлил этилиб урганилади, ишлаб чикариш маркетинг хизмати оркали бозор билан узвий борлаилади. Мана шундай хозирги ривожланган мамлакатларда мавжуд. Эркин бозорда сотувчилар ва харидорлар куачилик булиб, улардан хеч бири бозорда хукмрои мавкега эга булмайди, аксинча улар доимо ракобатда булишади. Бу ерда нарх-навоъи хеч ким назорат килмайди, нарх бозорда эркин шаклланади. Монополлашган бозор бу озчилик сотувчилар ва харидорлар хукмрон булган, ракобат чекланган ёки ракобат умуман йук бозор. Монополлашган бозорнинг узи 3 хил булади: монопол ракобатли бозор, олигополистик бозор, соф монополия бозори. Бозор савдо-сотикнинг шар-шароитига кдраб купгина иыларга ажратилади ва улар бозор сегменти деб аталади. мент бозорнинг бир кичик кисми булиб, бу ерда харидор чикланган гурух булиб, уларга маълум турдаги тоиарлар. Бозорнинг сегментларга ажралишига икки нарсa сабаб : а) меxнат таксимоти чукурлашиб, роят хилма-хил тоишлаб чикишини ва уларнинг маълум гуруз; истеъмолчиларга мулжалланиши; б) истеъмолчиларнинг социал-ижтимоий жихатидаи табакаланиш, улар талабининг узаро фаркланиши. Бозорни сегментларга ажратиш мезонлари коят куп. Бир сегмент учун ахолининг кобилияти устивор булса, бошка сегмент учун ра^обатнинг бор ёки йуклиги мухим белги булади. Сегментлар худудий ва социал демографик мезонларга караб ажратилади. Сегментларга ажралиш муайян товарларга нисбатан хам юзага келади. Масалан, кийим —кечак бозори, бола — лар кийими, ёшлар кийими, каариялар кийими бозорларига ажралади. Турли-туман сегментлар яхлит бозорни ташкил этади. Бозор хажми канчалик катта булса, шунчалик сегментларга бойбулади. Бозорни олди-сотди килинадиган объектлар жихатидан караганда истеъмол товарлари ва хизматлари бозори, ишлаб чикариш воситалари (ресурслар) бозори, меxнат (иш кучи;) бозори, молия бозори, интеллектуал товар бозорларига булшмумкин. Истеъмол товарлари ва хизматлар бозори истеъмолчилар бозори булиб, ахоли учун зарур булган товарлар ва хизматларнинг олди-сотдисини билдиради. Истеъмол бозорида ахолини уз истеъмоли учун товарлар ва товар сифатидаги пулли хизматларни харид килади. Бу ерда сотувчилар билан харидорлар уртасидаги олди-сотди муносабатлари юз беради, пул эгаси товар олса, товар эгаси пул олади. Ресурслар бозори ишлаб чикаришни юритиш учун зарур булган ва товарга айланган меxнат воситалари, ашё материалларнинг турридаи-турри ёки воситачилар оркали олди —сотди килиниши. Бу бозорда машина, ускуна, асбоблар, бино, ер, хом ашё, скилри ва материаллар олди-сотди килинади. Меxнат бозори иш кучини олди-сотди килиш муносабатини билдиради. Иш кучи инсонни меxнат килиш кобилияти сифатида товарга айланади, олди-сотди оркали ишлаб чикарингнинг шахсий омили була олади. Потенциал меxнат кобилияти бозордан утиб реаамалда ишлаётган моxнат

кобилиятига айланади. Мехнат бозорининг бир томонида иш кучи турса, иккинчисида иш кучига мухтож корхона, фирма, туради. Улар уртасида айирбошлаш юз беради, бу ишга ёлланиш ва ишга ёллаш шаклида юз беради ва булган иш кучини сотиш ва сотиб олишни билдиради. Мехнат бозори аниқ шаклларда юз беради, улардан энг мухими мехнат биржасидир. Мехнат биржаси товарни иш кучини пулга айирбошлашда воситачилик килади, иш кучи эгаси билан уни ёлловчи корхона ёки фирма уртасида туради. Биржада иш кучига талаб ва иш кучи таклифи бир -бири билан боғланади. Молия бозори бу бозор тизимининг гоят мухим устаси бўлиб, молия ресурслари (пул ва пулга теъглаштирилган қорозлар) бозоридир. Бозор муносабатлари мулкдорлар билан пулга мухтожлар уртасида юз беради. Пулнинг бозорга чиқарилиши ва ишлатилиши: биринчидан, шахсий истеъмол эҳтиёжларини қондиради, иккинчидан, пулдан пул чиқариб олиш эҳтиёжини қондиради. Молия бозори иккига ажралади: истеъмолни қондирадиган пул бозори ва капитал бозори. Биринчи бозорга тушган пул ресурси қарзга олиниб, шахсий истеъмол йулида, масалан, автомашина харид этиш, уй қуриш, саёхат қилиш учун ишлатилади. Иккинчи бозордаги маблағлар қарзга олинганда, сотиб юборилганда капитал сифатида ишга солиниб, фойда келтиради. Шунинг хисобга олиб капитал бозорини икки майда бўкига ажратиш мумкин: ссуда капитал бозори ва қимматбаҳо қорозлар бозори. Молия бозорининг яна бир унсуси валюта бозоридир. Бу ерда турли мамлакатлар валютаси олди-сотди қилинадики, бозорда қорхопа, фирма, давлат идоралари ва фуқаролар қатнашади. Улардан бири валюта сотса, иккинчиси -- уни сотиб олади. Валюта бозори амалиётда валюта билан савдо қилувчи банклар ва валюта аукцион қурилишида бўлади. Ўзбекистонда валютани олди-сотди қилиш операциялари билан Республика Марказий банки ва Республика Ташки Иқтисодий фаолият Миллий банки шурулланади. Интеллектуал товарлар бозори бозорнинг махсус тури бўлиб, ақлий меҳнат маҳсули бўлиши товарлар ва хизматларнинг айирбошланишини билдиради. У цивилизациялашган бозор иқтисодиетида кенг ривожланган бўлади. Бу ерда сотувчилар ва харидорлар махсус товар хисобланган илмий роялар, техникавий янгиликлар, сапат ва адабиёт асарлари, хилма-хил ахборотларни олди — сотди этиш юзасидан муносабатда бўладилар. Интеллектуал товарлар бозорида илмий — техникавий иш данмалар олди — сотдиси қатта урин тутди. У амалда патент, лицензия ва ноу-хау сотишдан иборатдир. Бу ерда илмий техникавий янгиликлар харидор мулкига айланиш шарт билан ёки ўз эгаси мулки бўла туриб, вақтинча фойдаланиш шарт билан сотилади. Бу бозор ишлаб чиқаритиш инновациясига хизмат қилади, яъни у фан-техника ривожига таъсир этади, шу сабабли унинг аҳамияти нафакат умуммиллий, балки интернационал ҳамдир. Ҳозирги бозор иқтисодиёти танлаб ишлаб чиқаришнинг усиши, турли хизматлар аҳамиятининг қучайиши билан харақтрланади. Булар ўз навбатида интеллектуал товарга талабни ошириб юборади.

Бозорнинг узи яхлит булганидек, унинг турлари ҳам бир — бири билан узаро борлик холла амал килади. Мехнат таксимоти мавжуд экан, фаолият турлари, албатта, маълум нисбатда булиши шарт. Шу бои сдан бозор турлари ҳам маълум мувозанатда ривожланади. Эркин бозорнинг ривожланиши монополь бозор йулини тусади, аксинча хол ҳам юз беради. Бозор турларининг бир — бирига мослашуви иктисодий усишнинг шарти хисобланади, чунки шу оркали иктисодий мувозанат ташкил топади."Бозорга киритишдан олдин бозор инфратузилмасини яратиш зарур. Молия, банк-кредит тизимлари билан боғлиқ масалаларни хал қилиш, сугурта, аудиторлик, юридик ва консалтинг фирмалари ҳамда компанияларини, биржа тизи-мини яратиш зарур". Бозор ислохотлари бозор инфратузилмасини яратиш чоратадбирларини ҳам камраб олади. Бу инфратузилма беш бугиндап иборат: 1. Ишлаб чиқаришга хизмат килувчи инфратузилма (транс — порт, алоқа, омбор хужалиги, йул хужалиги, сув ва энергетика таъминоти кабилар). Улар бозор иктисодидан олдин ҳам мавжуд булади. Бозор иктисодиётига утиш даврида уларни тижоратчилик йулига утқизишга турри келади, яъни улар яхши ишлаб пул топиш ва уз — узини молиялаштириш йулига утқизилади; 2. Товарлар ва хизматлар муомаласига, яъни савдо-сотиқ ишларига хизмат килувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, аукционлар, тижоратчилик идоралар, реклама фирмалари ва агентлари, давлатнинг савдо — сотиқ ва уларни назорат килувчи муассасалар). Тоталитар тизим шароитида мазкур инфратузилманинг купчилик унсурлари булмайди, шу боисдан улар ислохот йули билан яратилади. 3. Молия-кредит муносабатларига хизмат килувчи инфратузилма (тижорат банклари, уз — узини кредитлаш идоралари, сурурта компаниялар, молия компаниялари, солиқ ундириш маҳ — камалари, хар хил пул фондлари). Улар ҳам ислохотлар жараёнида яратилади; 4. Аҳолига хизмат килувчи ёки социал инфратузилма (уй — жой, коммунал ва транспорт хизмати, маориф, маданият амда солиқни саклаш муассасалари, аҳолини ишга жойлаштириш фирмалари ва идоралари). Уларнинг аксарияти бозор иктисодиётидан олдин ҳам мавжуд булади, лекин уларни ислох этиб, бозор шароитида пулли хизмат курсатиш, тижорат йулига утқизишга турри келади. Мехнат биржалари, ишга жойлаштириш фирмалари эса янгидан яратилади; 5. Ахборот хизмати (иктисодий фаолият учун зарур булган хар хил ахборотлар-маълумотлар ва хабарларни туплаш, умумлаштириш ва сотиш билан шурулланувчи турли компаниялар, фирмалар, маслахат идоралари, давлат муассасалари). Бозор иктисодиётига утиш даврида давлатнинг ахборот ташкилотлари булаллики, улар фақат давлатга хизмат килганидан, уларни ҳам бозор учуй ишлашга мослаштириш ксрак булади. Бу соҳада, айниқса, иктисодий ахборот, учун жуда зарур булади, унга қарабузишини режалаштириш, пулни қаерга, нима учун сарфлаш, канча товар ишлаб чиқариш, кандай нарх қуйиш каби иктисодий хатти — ҳаракатлар амалга оширилади. Инфратузилма тизим ида молия — кредит хизмати алоҳида урин тутади, чуқур бозор иктисодиёти пулга асосланган. Шу боисдан молия — кредит соҳасини ислох қилишга катта эътибор берилади. Банк тизими ташкил этилиб, айрим банклар монополияси

тугатилади, ракобатлашувчи тижорат банклари очилади, зарур булгапла инфляциядан кутулиш учун пул ислохоти утказилади. Валюта муносабатлари, кимматбаҳо корозлари билан ишлаш, акциява облигация чикариш тартиби конунлар билан белгилаб куйилади. Ислохотлар валюта аукционлари, инвестиция компаниялари, фонд биржалари очилишини кузлайди. Улар молия бозори, унинг асоси булмиш капитал бозорини шакллантиради, унинг амал килиш тартиб —қоидалари урнатилади.4.Маълумки, бозор иктисодиётига утишнинг умумжаҳон воқеасига айланиши XX асрнинг муҳим белгисидир. Ўпсобиёт тажрибаси шуни курсатадики, бозор иктисодиёти бир қатор муаммоларни, хусусан:а) муттасил равишда ишлаб чикаришни устириб, тукин — чиликни таъминлаш;б) тежамли хужалик юритиб, барча ресурслардан оқилона фойдаланиш;в) оммавий фаровонликни таъминлаш;г) мазмуни ёки шаклидан ^аъи назар ҳолол ва самарали меҳнатнинг қадрига етиш;д) умуминсоний ижтимоий адолат тамойилларини ҳаётга тадбиқ этиш.Бозор иктисодиётининг тамойиллари, конун —қоидалари умуминсоний, аммо бориладиган марра бир хил булсада, унинг йуллари ҳар хилдир.

Ўзбекистон қузлаган стратегик — истикбол вазифа-мустақилликнинг иктисодий пойдеворини яратишдир. Бу мақсадга эришиш учун бозор иктисодиётига утиш зарурдир. Иктисодий мустақилликка бозор механизми орқали эришилади, лекин унинг Ўзбекистонда шаклланиши узига ҳос йул билан юз бермоқла. Бу йул бозор иктисодиётининг умумий томонларини эътироф этган ҳолда, Ўзбекистоннинг миллий хусусиятларини ҳисобга олади.Бу хусусиятлар қуйидагилардир:

1. Ўзбекистон иктисодиёти қам ривожланган булсада, унинг ийгончили салоҳияти бор.
2. Ўзбекистон табиий ва меҳнат ресурсларига бой диёр, унинг саҳий ери ва меҳнатсевар ҳалқи бор.
3. Республикамиз аҳолисининг усиш суръатлари жадал, шу боисдан меҳнат ресурслари тез ортиб боради.
4. Ўзбекистон иктисодиётида қиптлоқ хужалигининг урни қатта, шу боисдан аҳолининг қатта қисми (60%) қишлоқ жойларда истикомат қилади.
5. "Ўзбекистон шарқий цивилизацияга майсуб мамлакат. Бу ерда шар^она иктисодий қуниқмалар, ота— боболардан мерос долган хужалик юритиш усуллари бор.Бу хусусиятлар Ўзбекистонда бозор иктисодиёти сари Ўйриш йулини танлаш учун асос булди. Бу йуқ жаъуон тажрибасига таяиган ҳолда, аммо мамлакатимизнинг миллий мам — фаатини, ундаги реал шароитларипи ҳисобга олган ҳолда бозор иктисодиетига утишни билдиради. Бу йул бозор иктисодиетига инқилобий сакрашларсиз, ижтимоий ларзаларсиз, тинчлик ва хотиржамлик шароитида, ҳалқни ижтимоий ҳимоя қилиш орқали секии -аста,

боскичма — боскич утилишини таъминлайди Президентимиз И.А.Каримов таъкидлагаларидек "Бизнинг катъий нуктаи назаримиз жахон тажрибаси ва фз ама-лиётимиздан олинган жамийки фойдалн тажрибаларини рад этмаган колда, узимизнинг ижтимоий -иктисодий таракиёт йулимизни танлай олишдая иборатдир"

Узбекистонинг бозор иктисодистига утишнинг узига хос йули Рпубликаимиз Президенти И.А.К.аримов томонидан олга сурилган беш тамойилда ифодалаб берилди! Иктисодиёт сатдан устивор бу иши ва бунинг учун и^тисодиёт мафкурадан холи бу*лиши ке рак. Иктисодиёт кига хос болтан ички конулар асосида ривожланмори зарур. Иктисодиёт, сиёсатга нисбатан устивор мавцега эга булиши лозим. Щтисодиётга на сиёсат, на мафкура уз тазйиини утказмаслиги керак. Тамойил — давлат бот ислохтчи булиши керак. Бу тамойил бозор иктисодиетига утиш тартибсиз равишла, узибуларчилик асосида эмас, балки давлат рахблигида амалга ошириладиган ислохотлар оркали юз беришини билдиради.

Учинчи тамойил— конунлар ва уларга амал килиниши — нинг устиворлигини таъминлаш. Бу тамойил бозор иктисодиетига утиш тартибли равишда, хаинг кенг жамоатчилик иш — шрокида ишлаб чиккан давлат кнунларига сузсиз риоя этиши оркали боришини билдиради.

Туртинчи тамойил — фаол ижтимоий сиёсат юритиш. Бу иктисодиётга кучли таъсир эта оладигаи, халкиинг ижтимоий хмоясини, унинг фаоллигини таъминлайдиган, ижтимоий адо — латни юзага чикарадиган сиёсатии олиб бориитни англатади. Шу боисдан и^тисодий ислохтлар жараёнида апвал, одамларни, биринчи навбатда, хмояга музхож атламнн олдинда!! кучлидаражада ижтимоий хмоялаш чораларини куриш зарурлиги иаобатга олинади.

Бешинчи тамойил -- бозор иктисодиетига секин —аста, боскичма —боскич утиш. Бу тамойил чут;ур иктисодий исло — хотларни шошилмасдан, собиткадамлик билан амалга оширишни талаб этади Бу етакчи тамойил булиб, ислохтларнинг бутун ички мантикини, ривожланиб бориши ва характерини белгилаб беради.

Мамлакатимиз Президент И.А.Каримов таъкидлаганларидек "Бизнинг бозор муносабатларига утиш моделимиз Республиканинг узига хос шароитлари ва хусусиятлари, анъа-налар, урф-одатлар, турмути тарзини 2;ар томонлама хсобга олишга, утмишдаги и^тисодиётви бирёлама, бесуваай ри-вожланишнинг муд^иш меросига бардам беришга асосланади"

Бозор -- бу иктисодий категория сифатида харидорлар ва сотувчилар хамда товарлар ва пул харакати буйича савдо носитачилари уртасидаги муайян иктисодий муносабатлар маж— муи булиб, у бозор муносабатлари субъектларининг иктисодий манфаатларини акс эттиради ва меҳнат

махсулотлари айирбошланишини таъминлайди. Бозорнинг тузилиши бу бозор унсурларининг ички қурилиши, жойлашиши ва тартиби, уларнинг умумий бозор, бозорлар тизими турли—туман мезонлар асосида ало —унсурларга ажратилган барча бозорлар мажмуидир. Инвестициялар бозори плу озоланинг бир тури бўлиб, бунда бозор муносабатларининг объекти капитал қўйилмалари ҳисобланади. Инновациялар бозори бу янгиликлар, кашфиётлар, рационализаторлик таклифлари бозори. Бозор сегменти бу бозордаги савдо —сотикнинг шарт— шароитига қараб қўпига буриларга ажратилишидир. Бозор инфратузилмаси - бу бозорнинг савдо-сотикнинг шарт-шароитига қараб қўйига бутинларга ажратилишидир.

Бозор иқтисодиёти мазмуни моҳияти ва асосий белгилари. Бозор ва унинг тузилиши. Бозор иқтисодиётига утиш даври

Бозор иқтисодиёти қўп асрлардан бўён мавжуд бўлиб, тараккиётнинг ҳозирги босқичидагина умуминсоний қадрият даражасига қўтарилди. Бозор иқтисодиёти уз ривожланишида қўйидаги босқичларни босиб ўтди. Дастлабки, «қўртас», эркин, тартибга солинувчи, деформациялашган бозор иқтисодиёти.

1. Дастлабки, «қўртас» бозор иқтисодиёти. Бу босқичда бозор иқтисодисти эндигона шакллана бошлади. Бозор муносабатлари, алоқалари тасодифий юз бериб, бир товарни иккинчи товарга айирбоиғлаш тарзида юз беради. Лекин шу пайтданок бозор қатта роль ўйнай бошлаган. Жамият аъзоларининг табақаланишига, у ёки бу товарни ишлаб қўқаришни ривожлантиришга аҳамият бериш бошланган.

2. Эркин, стихияли ривожланувчи бозор иқтисодиёти. У тарқок, бир-биридан ажралган, ишлаб қўқарувчилар ва истеъмолчилар мақсади ва ҳаракати бир-бири билан олдиндан мутлақо қелишилмаган фаолиятдан иборат. Албатга, эркин стихияли бозор иқтисодиётининг ҳам дастлабки босқичи билан кейинги классик босқичи ўртасида фарқ бор. Лекин, умуман олганда, классик бозор иқтисодиёти қатор хусусиятлари билан ажралиб туради:

3. Қўшилиқ жамияти ўзок тарихий тараккиёт натижасида эришган иқтисодиёт - бу цивилизациялашган (тартибга солинадиган) бозор иқтисодиётидар.

Тартибга солинадиган бозор иқтисодиётида давлат қўтилмаганда юз берадиган танглиқларни юмшатиш ўчун чора-тадбирлар белгилаш орқали таъсир қўсатади. Албатга, бу чора-тадбирлар ҳўжалиқ юритувчи субъектлар фаолият эркинлигини, иждодий меҳнат ва ташаббусқорликни қўқлашга олиб қелмаслиги қерак. Цивилизациялашган бозор иқтисодиётининг ҳам ўзига ҳос белгилари бор:

1. Хусусий мулк билан бир қаторда бошқа мулк шакллари ҳам мавжуд бўлади.

2. Ишлаб қўқариш бозор талабини ҳисобга олган ҳолда олиб борилади. Маркетинг муҳим роль ўйнади. Номаълумлик қамаяди.

3. Халол ракобат асосий уринга чикади, унинг маданий усуллари кулланилади.

4. Иктисодиёт субъектлари уртасида узок даврга мулжалланган доимий алоқалар, узаро манфаатли шерикчилик муносабатлари қарор топади.

5. Давлат иктисодий ҳаётга аралашиб, иктисодиётни тартиблашда қатнашиши туфайли чуқур иктисодий тангликлар юз бермайди. Агарда улар юз берса ҳам ундан тезда чиқиб кетиш чора-тадбирлари белгиланади.

6. Иктисодиёт юксак даражага эришганда жамият бой бўлади, шунинг учун тадбиркорлар фақат бой бўлиш учун эмас, балки обрӯ-эътибор қозониш, ҳурматга сазовор бўлиш учун ҳам ҳаракат қиладилар.

7. Иктисодиёт ижтимоий йуналтирилган, қамбағалларга ёрдам бериш, оммавий фаровонликни таъминлашга қаратилган бўлади.

8. Одамларнинг иктисодий табақаланиши чекланади. Жамиятда узига тук урта ҳол аҳоли асосий қатламни ташкил қиладди.

Цивилизациялашган бозор иктисодиёти шароитида тартибга солиш фақат бозорнинг салбий оқибатларини чеклашга қаратилади. Бундан шундай ҳулоса чиқариш мумкин, бозор иктисодиёти шароитида бозор, аввало, узини-узи тартибга солади, ундан ташқари, давлат ҳам иктисодиётни тартибга солишга таъсир қурсатади.

Бозорни бошқаришда иктисодий, ташкилий-маъмурий ва низо, ижтимоий-психологик усуллари қулланилади.

Фақат, иктисодчи В.Леонтьев қурсатганидек, энг муҳими бозорни узини-узи бошқариш билан давлат томонидан тартибга солишнинг оптимал даражасини топишдир. Шозиргача бу талабга идеал даражада жавоб берадиган давлат йук.

Бозор иктисодиётини тартибга солишда давлатнинг ҳаддан ташқари аралашуви бозор иктисодиётининг деформациялашувига олиб келади.

Бозор иктисодиётининг моҳияти унинг асосий белгиларида намоён бўлади.

Улар қуйидагилар:

1. Бозор иктисодиёти мулкчиликнинг турли-туманлигига асосланади. Шарқандай жамиятнинг иктисодий асоси, иктисодий тизими мулкчиликдан бошланади. Мулк эгаси бўлиш ёки бўлмасликка қараб, жамиятда ҳар бир кишининг мақоми, яъни социал мақоми юзага келади. Барча мулк шакллари тенглигини таъминлаш асосида мулк монополияси (яққа ҳокимлиги)га йул қуйилмайди. Мулк шакллари чекланмаган ҳолда ривожланади. Мулк шакллариға хос тарзда ҳужалик юритиш усуллари ҳам турли-туман бўлиб, бу уз навбатида биринчидан, ҳар бир инсоннинг табиат инъом этган ақл заковати, фаросати ва бошқа ҳислатлариға қура фаолият турини эркин танлаш имконини беради. Мулкчилик турли шакллариини маъжудлиги ва уларнинг тенглигини иктисодий плюрализмнинг асосидир. Иккинчидан, мулкчилкнинг турли-туманлиги жамиятда ракобат қураши бўлиши учун зарур муҳит яратади. Буларсиз жамият тараккиётига эришиб бўлмайди (IV боб).

2. Бозор иктисодиёти эркин иктисодиёт. Иктисодий фаолият эркинлигини асоси ишлаб чиқариш омиллари ва яратилган товарларнинг мулк объекти,

мулк эгаларининг эса мустакил булишидир. Шар бир киши мавжуд конунларни бузмай хохлаган иктисодий фаолияти билан шугулланиши мумкин. Бунинг учун асос мулкчиликнинг турли-туманлиги ва тенг ҳуқуқлиги конуний равишда таъминланган.

3. Бозор иктисодиёти якка ҳокимлик (монополизм)ни инкор этувчи иктисод. Иктисодий монополизм - корпорация, фирма, ташкилот ёки давлатнинг иктисодиётда ёки бирор соҳада танҳо ҳукмронлик қилишидир. Монополизмнинг асоси иктисодиётда муайян мулк шаклининг танҳо ҳукмронлигидир. Монополия уз табиатига кура тургунликни пайдо қилади, ташаббусни чегаралайди ва хоказо. Шунинг учун ҳам бозор иктисодиёти монополизм билан чиқиша олмайди. У антимонопол йуналишга эга.

4. Бозор иктисодиётида ракобат асосий урин тутади. Ракобат бозор иктисодиётини ҳаракатга келтирувчи, тартибга солувчи, назорат қилувчи куч ҳисобланади. Ракобат кураши меҳнат унумини оширишга, иш сифатини яхшилашга, янги техника, технологияни жорий қилишга, иктисодий ресурсларни кам сарфлаган ҳолда уларни самарали ишлатишга ундайди. Ракобат курашида голиб чиқиш учун аҳоли талабига мос товарлар ишлаб чиқаришга, талабнинг узғаришига тез мослашиш зарур. Натижада ракобат кураши иктисодиётни олға қараб ривожланишига олиб келади. Бу монополия мавжуд бўлган тақдирда ҳам уз билганича иш юритишни билдирмайди (Х боб). Чунки ракобатни давлат тартибга солиб туради. Антимонопол кучлар вужудга келтирилиб, бозор иктисодиётининг ҳамма субъектлари учун бир хил имконият яратилади. Ана шу имкониятдан қай даражада фойдаланиш ишбилармонликка боғлиқ.

5. Бозор иктисодиётида нархлар эркин, талаб ва таклиф нисбати асосида шаклланади. Нарх сотувчи билан харидорнинг савдолашиб қилишиши туфайли белгиланади. Бунда сотувчи сарфлаган харажатларини коплаб, фойда қуришни назарда тутса, харидор энг юқори наф қуришини уйлайди. Пул иктисодий алоқаларнинг асосий воситаси ҳисобланади. Либераллашган нархлар сотувчини ҳам, харидорни ҳам ҳамиша нархни ҳисобга олган ҳолда, фойда-зарарни назарда тутган ҳолда фаолият юритишга олиб келади.

6. Бозор иктисодиёти шароитида бозор харидорнинг измига бўйсунди. Ишлаб чиқариш, хизмат курсатиш харидорнинг талаб ва эҳтиёжига қараб мослашишга мажбур. Агарда мослашмаса, яъни талабга лойиқ маҳсулот ишлаб чиқармаса, хизмат курсатмаса, у зарар қуриши, ҳатто бор будидан ажралиб қолиши мумкин. Бундан қелиб чиқиб товар ва хизматлар туқинлигига эришилади, Товарлар туқинлигини таъминлашда нархларнинг эркинлиги муҳим роль уйнайди.

7. Бозор иктисодиёти фаолиятларни мувофиқлаштириш, бошқаришда ҳам узига хос хусусиятларга эга. Унда уз-узини бошқариш билан давлат таъсирини утқазиши қоришиб кетади.

Хулоса

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин, бозор иктисодиёти шароитида бозор, аввало, узини-узи тартибга солади, ундан ташқари, давлат ҳам иктисодиётни тартибга солишга таъсир курсатади. Бозорни бошқаришда иктисодий, ташкилий-маъмурий ва нисбатан, ижтимоий-психологик усуллар қўлланилади. Фақат, иктисодчи В.Леонтьев курсатганидек, энг муҳими бозорни узини-узи бошқариш билан давлат томонидан тартибга солишнинг оптимал даражасини топишдир. Хозиргача бу талабга идеал даражада жавоб берадиган давлат йук. Бозор иктисодиётини тартибга солишда давлатнинг хаддан ташқари аралашуви бозор иктисодиётининг деформациялашувига олиб келади. Бозор иктисодиёти иктисодиётни ташкил этиш, фаолият юритишнинг, уни тартибга солиш ва бошқаришнинг мураккаб шакли бўлиб, аввало у товар-пул муносабатларига асосланади. Ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар бозор орқали боғланади, уларнинг ҳамкорлиги ҳам бозор орқали таъминланади.

Фойдаланган адабиётлар

- 1) <http://www.ziynet.uz>
- 2) <http://www.google.uz>
- 3) <http://www.referat.uz>